

PROPOZICINIO SANTYKIO VEIKSMAŽODŽIAI IR JŲ OBJEKTO PROBLEMA

ALBINAS DRUKTEINIS

Gana dažnai lingvistinėje literatūroje pagal funkcijas gretinami tam tikri šalutiniai sakiniai ir linksniais bei prielinksninėmis konstrukcijomis reiškiama substanyvai. Tiek vieni, tiek kiti aiškina atraminį (pagrindinį) žodį bei papildo jo leksinį-semantinį nepakankamumą. Tuo atraminio žodžiu eina kalbėjimo, protinės veiklos, pojūčių ir kai kurie kiti to tipo veiksmažodžiai. Daugeliu atvejų substanyvai ir predikatinės konstrukcijos gali keisti vieni kitus tame pačiame kontekste. Tačiau dėl jų objektiškumo yra įvairių nuomonių. Dažniausia tiek linksniais ar prielinksninėmis konstrukcijomis išreikštus substanyvus, tiek ir šalutinius sakinius, kaip papildančius veiksmažodžio reikšmę, laiko objektais, paprastai vadinamais deliberatyviniais [Гаряпова, 1964, c. 11–12; Кодухов, 1968, c. 192–193; Кудрна, 1961, c. 109; Кузьмян, 1973, c. 81–82; Ломов, 1966, c. 3–4; Хмара, 1971, c. 25]. Kiti tyrinėtojai šalutinių sakinių nepriskiria objektui, tik akcentuoja glaudų ryšį tarp substanyvino deliberatyvino objekto ir papildinio šalutinio sakinio, susijusių arba aiškinamąja funkcija [Сереева, 1980, c. 235–236], arba turinio pateikimo paskirtimi [Бахтия, 1964, c. 35, 51]. Substanyvus, einančius su kalbėjimo, protinės veiklos ir pan. veiksmažodžiais, įprasta laikyti objektais, kad ir savotiškais – deliberatyviniais ar objektinio turinio [plg. dar Кондратова, 1976, c. 8 ir kt.; Ливон, 1958, c. 3; Labutis, 1976, p. 75–76].

Gausiuose pastarojo meto sintaksės semantiką tyrinėjantčiuose darbuose imta atriboti predikatinį ir nepredikatinį žodžių klases [Богданов, 1977, c. 26 ir toliau; ir kt.]. Predikatiniais laikomi ne tik veiksmažodžiai, būdvardžiai,rieveksmiai ir pan., bet ir situacijas reiškiantys daiktavardžiai, pvz.: *kova*, *šuo*, *bėgimas* ir pan. Jie vadinami propozicinės reikšmės daiktavardžiais, o tokių daiktavardžių reikalauja atitinkami veiksmažodžiai, pavadinti propozicinio santykio veiksmažodžiais [Апутьнова, 1976, c. 62, 126]. Beje, propozicinio santykio veiksmažodžius (kalbėjimo, protinės veiklos, pojūčių) gali papildyti tiek propozicinės reikšmės daiktavardžiai, tiek ir eksplikuotos propozicijos – šalutiniai sakiniai. Ne propozicinio santykio veiksmažodžiai reikalauja konkrečios (daiktinės) reikšmės daiktavardžių. Taigi vieno tipo – propozicinės reikšmės – papildantieji veiksmažodžio reikšmę komponentai (ir atskiri žodžiai, ir šalutiniai sakiniai) yra susiję tik su tam tikromis, bendrų ypatybių tu-

rinčiomis leksinėmis-semantinėmis veiksmažodžių grupėmis – kalbėjimo, protinės veiklos, pojūčių, t. y. su propozicinio santykio veiksmažodžiais. Tai turėtų suponuoti ir vienodą sintaksinę-semantinę tų priklausomųjų komponentų funkciją. Ar galima laikyti ją objektine?

Nustatant objektinius santykius, paprastai vadovaujamosi dviem kriterijais – veiksmažodžio leksinio-semantinio nepakankamumo papildymu, kurį galėtume pavadinti struktūriniu-semantiniu (semantinių komponentų struktūriniai santykiai), ir veiksmažodžio nurodomo veiksmo kryptingumu, kuris laikytinas semantiniu kriterijumi [plg. Кондратова, 1976, c. 8; Боброва, 1975, c. 16; Грамматика, 1970, c. 490; Супрун, 1977, c. 221; ir kt.]. Tačiau taikant juos konkrečioms atvejams, pirmenybė teikiama struktūriniams-semantiniams kriterijui. Tada semantinis kriterijus pasidaro neefektyvus, nes yra nemažai atvejų, kai priklausomasis komponentas papildo veiksmažodžio leksinę reikšmę, nors pastarajai ir netaikytinas kryptingumo požymis (plg. *kalbėti, galvoti, žinoti, manyti*). Pagaliau kaip reikėtų traktuoti tokius atvejus, kaip *pavyzdinai elgtis*, kur priklausomasis komponentas taip pat papildo veiksmažodžio leksinę reikšmę, tačiau visai nesusijęs su substanyvinėmis žodžių klasėmis ir yra tik tam tikra veiksmo charakteristika? Taigi šalutinius sakinius bei propozicinės reikšmės substanyvus, einančius su propozicinio santykio veiksmažodžiais, laikyti objektais galėtume tik vadovaudamiesi struktūriniu-semantiniu kriterijumi. Tačiau objektiniai santykiai – semantinė kategorija, ir jai apibūdinti reikia semantinių požymių [plg. Nilsen, 1972, p. 2, 3, 6, 22]. Tad pirmenybę turėtume teikti semantiniams kriterijui – veiksmažodžio nurodomo veiksmo kryptingumui, kuris suprantamas kaip fizinių jėgų, pastangų koncentravimas į daiktą, reiškinį, pastarąjį paveikiant ar tik nukreipiant pastangas į jį. Minėti propozicinio santykio veiksmažodžiai šio požymio neturi, aktyvaus veikėjo veiksmas (veikla) nėra nukreiptas į kokį nors daiktą, reiškinį (turint galvoje tipiškus atvejus – *žinoti, manyti, galvoti, kalbėti* „išreikšti mintį“ ir pan.)¹. Nesant objektiniams santykiams būtino požymio, nėra pagrindo aptariamuosius propozicinius komponentus laikyti objektais. Juo labiau, kad jie turi visiškai aiškiai turinio reiškinio funkciją.

Kad šalutinis sakinytis parodo kalbėjimo, mąstymo ar žinojimo turinį, yra daug maž akivaizdu. Dėl to, matyt, ne visada jis ir laikomas objektu, nors jo paskirtis panaši į vadinamojo deliberatyvinio objekto paskirtį. Tačiau prielinksninėmis konstrukcijomis, o ypač propozicinės reikšmės daiktavardžio galininku reiškiamas turinys gana dažnai neatribojamas nuo objektų. Todėl jų, kaip turinio reikšmės komponentų, interpretaciją reikia aptarti detaliau.

¹ Čia turimas galvoje tik santykis su propozicinės reikšmės komponentu arba jo ekvivalentu. Objektinius santykius nulemiančius požymius veiksmažodis privalo turėti atskirai su kiekvienu objektiniu komponentu [plg. Жомрев, 1979, c. 54, 71 – 72]. Dėl to kalbėjimo veiksmažodžių turimas kryptingumo požymis su adresatiniu komponentu nesuponuoja to požymio buvimo su propoziciniu.

Prielinksninių konstrukcijų (paprastai su prielinksniu *apie*) sintaksinę-semantinę funkciją galima palaikyti objektine dėl jų pagrindą sudarančių konkrečios reikšmės (daiktą ar reiškinį įvardijančių) daiktavardžių², pvz.: *kalbėti, galvoti apie draugus*. Tokia prielinksninė konstrukcija – tai sutrauktas šalutinis sakinys. Ji atsiranda, norint perteikti turinio temą, neatskleidžiamą detaliam. Natūralu, kad išlieka svarbiausias šalutinio sakinio komponentas – daiktas, abstrahuotas nuo to, kas apie jį sakoma. Tačiau to tipo prielinksninių konstrukcijų pobūdis yra propozicinis, nežiūrint komunikacijos tikslų suponuoto neįprasto propozicijos pateikimo. Lygiai tokiu pat būdu šitokiose konstrukcijose gali atsirasti ir propozicinės reikšmės daiktavardžiai, pvz.: *kalbėti, galvoti apie pirmąjį kosmonauto skrydį*. Apibendrintas, prielinksnine konstrukcija reiškiamas turinys koreliuoja su abstraktesniais, bendresnės reikšmės veiksmažodžiais. Pavyzdžiui, su veiksmažodžiu *sakyti* prielinksninė konstrukcija vartojama retai, ir tai tik esant turinio temą išplečiančiam komponentui, plg.: *Iki šiol Ašpurvis bloga nė pusę žodžio negali pasakyti apie Šimonį* AŠL 54³; *Bet senis tylėjo ir nė senajai nieko apie tai nesakė* AŠL 305, o su veiksmažodžiu *kalbėti* „išreikšti mintį“ dažniau eina prielinksninė konstrukcija, negu šalutinis sakinis, plg.: *Apie algą nei kalbėti, nei ką* AŠL 291⁴.

Tokia iš šalutinio sakinio sutraukta konstrukcija paprastai reiškiamą prielinksniais ir atitinkamų linksnių daiktavardžiais. Konkrečios reikšmės daiktavardžio galininkas tam tikslui bendrinėje kalboje nevartojamas. Vienas toks atvejis, rastas I. Simonaitytės raštų kalboje, yra neįprastas ir netipiškas net pačiai rašytojai, plg.: *Aa, tai tu manai* (= turi galvoje) *pūkį* AŠL 101.

Kiek kitokio pobūdžio yra galininku reiškiami propoziciniai daiktavardžiai. Jie atskiru žodžiu pavadina visą šalutiniu sakiniu reiškiamą turinį, pvz.: *Visam Karaliaučiuji ji savo nuomonę dabar pasakė* AŠL 176 (pasakyti nuomonę = pasakyti, kad...). Tokia turinio nominacija gali turėti to, apie ką kalbama, vertinimo atspalvį, pvz.: *Juk pati žinai, kad reikia teisybę kalbėti* AŠL 206 (pasakyti tiesą = pasakyti kažką (turinys), kas kalbančiojo požiūriu yra tiesa). Šio tipo daiktavardžiai įgalina pavadinti turinį vienu žodžiu, nedėstant jo detaliam, ir suteikti papildomą reikšmės atspalvį. Tai irgi savotiška turinio tema.

Kartais komunikacijos tikslai gali suponuoti vienodą tiek turinio, tiek ir objekto raišką.

² Tokį objekto požymį pateikia N. Arvat [plg. Arvat, 1976, c. 9].

³ Straipsnyje remiamasi tik I. Simonaitytės raštų kalbos pavyzdžiais, todėl pateikiami tik jos knygų pavadinimų sutrumpinimai.

⁴ Plg. E. Kuznecovos teiginius apie pakopinę identifikaciją, susijusią su skirtingais žodžių abstraktumo laipsniais (net ir toje pačioje leksinėje-semantinėje grupėje) [žr. Кузнецова, 1979, c. 8–9 ir ten pat pateiktus kitus jos darbus]. Matyt, abstraktumas turi įtakos ir priklausomųjų komponentų struktūrai bei paskirčiai.

Kai komunikacijos akto dalyviams iš situacijos ir konteksto yra žinoma ta informacija, kurią pateikia objektinis ar turinio reikšmės komponentas, tai pastarieji yra reiškiami įvardžiais *kas nors*, *kas kita*, *kai kas*, *viskas*, *visa*, *tai* ir kt. Tokiais atvejais priklausomojo komponento funkciją rodo tik veiksmažodžio reikšmė – su konkrečios, daiktinės reikšmės reikalaujančiais veiksmažodžiais šis komponentas yra objekto ekvivalentas, o su propozicinio santykio veiksmažodžiais jis yra pakeitęs turinio reikšmės komponentą, plg.: *Viską atiduosiu Krizui* AŠL 105 ir *Aš dar ne viską pasakiau* VK 517; ...*juk ne visa iš motinos išgabensi...* AŠL 50 ir ...*visa pasakė ji jam laiškais* R II 178; ...*visada mergoms ką nors dovanojau* AŠL 192 ir ...*jis jau būtų tikrai ką nors pasakęs* AŠL 94. Čia yra neįprasta turinio raiška, panaši į objekto raišką.

Kitas, priešingas atvejis – kai objektas reiškiamas predikatine, labiau turinio reikšmės komponentui įprasta konstrukcija. Mat ir objektas, ir turinys gali būti pateiktas aprašomuoju būdu. Turinio raiška lieka predikatinės konstrukcijos, tik pasikeičia prijungimo būdas, pvz.: *Tu gali sakyti, ką nori* VK 437; ...*ji ėmė pasakoti, ką praėjusią naktį sapnavusi* OBT 617; *Prašyk, ko tik nori* P 295; *Jie žinojo, ką darė* AŠL 41. O aprašomuoju būdu pateiktas objektas reiškiamas jau šalutiniu sakiniu, pvz.: *Ji davė, ką turėjo* R II 28; ...*nueini į kamara ir pasiimi, ko nori* R II 88; ...*juk kas Mikėliui priklausė, reikėjo atiduoti* AŠL 166; ...*teka upelis, nešdamas drauge, kas pakeliui pasipainioja, ką nuo pakrančių atplėšia, atpalaiduoja* AŠL 215. Tačiau tokia neįprasta, komunikacijos tikslų suponuota jo raiška nekeičia paties santykio, kurį nulemia ne priklausomojo komponento raiška, o veiksmažodžio požymiai. Objektą nuo turinio čia taip pat atriboja veiksmažodžio, prie kurio jungiamas šalutinis sakiny, reikšmė – fizinio veiksmo veiksmažodžiai reikalauja konkrečios, daiktinės reikšmės daiktavardžio, t. y. objekto, kurį šiuo atveju pakeičia šalutinis sakiny, o propozicinio santykio veiksmažodžiai reikalauja turinio reikšmės komponento, šiuo atveju pateiktą aprašomuoju būdu. Aprašomuoju būdu pateiktą objektą išreiškiantis šalutinis sakiny yra lengvai pakeičiamas konkrečios reikšmės daiktavardžiu; tai padaryti, aišku, neįmanoma su šalutiniu sakiniu, išreiškiančiu aprašomuoju būdu pateiktą turinį.

Tipiškas tokių aprašomųjų šalutinių sakinių prijungimo būdas – semantiniai jungtukai. Savotiška ir jų struktūra: šalutinis sakiny's paprastai teturi tik tarinį, o semantinis jungtukas atstoja su abiem sakinio tariniais susijusį, bet nepasakytą žodį.

Kalbant apie visų propozicinio santykio veiksmažodžių objektą, reikia pridurti, kad vieni iš jų – kalbėjimo – turi objektą, į kurį nukreiptas veiksmas, veikla, t. y. adresatinį objektą, o kiti – žinojimo ir jo fazių (*prisiminti*, *užmiršti*), manymo – neturi jokio objekto, turi tik turinio reikšmės komponentą.

Norint nustatyti turinio reikšmės vietą tarp kitų semantinių vaidmenų (semantiinių funkcijų), reikia atkreipti dėmesį į Č. Filmoro žodžius, kad vaidmenų rinkiniai

nulemia sakinių tipus ir kartu suponuoja tam tikrą veiksmažodžių klasifikaciją [Филлмор, 1981, с. 401]. Tačiau semantinių vaidmenų rinkiniai gali parodyti ne tik tokias veiksmažodžių klases, kurios nulemia atitinkamus sakinių struktūrinius tipus. Sakykime, faktityvas (rezultatas) su savo veiksmažodžiu nesudaro atskiro sakinių tipo, besiskiriančio nuo tipo su agentu ir pacientu (plg. *mušti* – A, P, (I) ir *statyti* – A, R, (I)⁵), tačiau parodo tam tikrą veiksmažodžių grupę, turinčią „sukūrimo“ semą. Tai gi tam tikrą veiksmažodžių dalį, būtent propozicinio santykio veiksmažodžius, gali apibūdinti ir su jais einantis turinio reikšmės komponentas.

Turinio reikšmės gilumos linksnio Č. Filmoras nepateikia. Daugelis tyrinėtojų (tarp jų ir Č. Filmoras), aptardami semantinę struktūrą, dažniausiai analizuoja vientisinį sakinį ar tik jo struktūrinį minimumą. Aišku, tada šalutiniai sakiniai neįtraukiami į aptarimą. Tačiau nustačius šalutinių sakinių, tam tikrų prielinksnių konstrukcijų bei propozicinės reikšmės daiktavardžių funkcinį-semantinį tapatumą, realu pripažinti turinio semantinio vaidmens (semantinės funkcijos) buvimą, o jo raiška laikyti ne tik prielinksninę konstrukciją, bet ir propozicinės reikšmės daiktavardžius bei šalutinius sakinius. Tada kalbėjimo, protinės veiklos, pojūčių, t. y. propozicinio santykio veiksmažodžių nurodomos situacijos turėtų būti apibūdinamos tokiu semantinių vaidmenų rinkiniu, į kurį įeitų ir turinio semantinis vaidmuo, kaip, sakykime, sukūrimo veiksmažodžių nurodomos situacijos apibūdinamos tokiu semantinių vaidmenų rinkiniu, į kurį įeina rezultatas.

Tai gi laikantis čia pateikto objekto sintaksinės-semantinės funkcijos supratimo, turiniu pavadintas komponentas (neradus tinkamesnio pavadinimo) lieka už objekto ribų. Juos atriboja skirtingi veiksmažodžio reikšmės tipai ir skirtingi jos reikalaujamų komponentų tipai: objektas eina su fizinio veiksmo (veiklos) veiksmažodžiais, o turinio funkciją atliekantis komponentas – su kalbėjimo, protinės veiklos, pojūčių, t. y. propozicinio santykio veiksmažodžiais, objektą reiškiantys daiktavardžiai turi konkrečią, daiktinę reikšmę, o turinio funkcijos komponentas būna arba abstrakčios, propozicinės reikšmės daiktavardžiai, arba šalutiniai sakiniai bei juos atstojančios prielinksninės konstrukcijos.

ГЛАГОЛЫ ПРОПОЗИЦИОНАЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ И ПРОБЛЕМА ИХ ОБЪЕКТА

Резюме

Несмотря на функциональную близость между некоторыми придаточными предложениями, предложными конструкциями и существительными (или их эквивалентами) обычно в винительном падеже, дополняющими глаголы речи, умственной деятельности, ощущений и некоторые другие, т. е. глаголы пропозиционального отношения, их синтаксико-семантическая функция трактуется неодинаково. Объектами обычно считаются су-

⁵ A – agentas, P – pacientas, I – instrumentas, R – rezultatas.

ществительные в винительном падеже, нередко — предложные конструкции (с предлогом *aprié*), иногда и придаточные предложения. Событийное, а не предметное значение таких существительных приравнивает их к придаточным предложениям. Если предложные конструкции считать суженными придаточными предложениями, называемыми лишь тему содержания, то односторонность зависимого компонента соответствует односторонности главного члена — глагола пропозиционального отношения, что должно вести к одинаковой синтаксико-семантической функции зависимого компонента. Этот компонент не может выполнять объектную функцию из-за отсутствия главного признака объектных отношений — направленности глагольного действия. Именно этот признак как чисто семантический считается основным, хотя часто при определении объектных отношений применяется в первую очередь структурно-семантический — восполнение недостаточности глагольного значения, и тогда семантический признак теряет силу критерия идентификации объектных отношений.

Несмотря на разницу выражения, зависимые компоненты при глаголах пропозиционального отношения можно считать имеющими одинаковую синтаксико-семантическую функцию содержания.

SUTRUMPINIMAI

- AŠL — Aukštųjų Šimonių likimas. — V., 1976.
OBT — ...O buvo taip. — V., 1977.
P — Pikčiurnienė. — V., 1975.
R — Raštai. — V., 1956—1958, t. 1—6.
VK — Vilius Karalius. — V., 1977.

LITERATŪRA

- Labutis, 1976 — Labutis V. Žodžių junginių problemos. — V., 1976.
Nilsen, 1972 — Nilsen D. L. F. Toward a Semantic Specification of Deep Case. — Hague: Mouton, 1972.
Арват, 1976 — Арват Н. Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения. — Черновцы: Б. в., 1976.
Арутюнова, 1976 — Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1976.
Бахтина, 1964 — Бахтина В. П. Некоторые особенности глаголов речи в русском языке. — В кн.: Вопросы лексикологии и синтаксиса. — Уч. зап. Башкирск. ун-та. Уфа, 1964, т. 18, № 8 (12), с. 35—51.
Боброва, 1975 — Боброва Г. А. Способы выражения объекта в конструкциях действительного залога: Канд. дис. — М., 1975.
Богданов, 1977 — Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. — Л., 1977.
Гаринова, 1964 — Гаринова М. Д. Опыт лексико-грамматической характеристики сочетаемости глаголов мышления в современном русском языке. — В кн.: Вопросы лексикологии и синтаксиса. Уч. зап. Башкирск. ун-та. Уфа, 1964, т. 18, № 8 (12), с. 11—17.
Грамматика, 1970 — Грамматика современного литературного русского языка. — М., 1970.
Кодухов, 1968 — Кодухов В. И. Объектные отношения и сложноподчиненное предложение. — В кн.: Проблемы русского языкознания. Уч. зап. ЛГПИ. Л., 1968, т. 281, с. 190—298.

Кондратова, 1976 – Кондратова Л. Н. Способы выражения объектных отношений в современном русском языке: Канд. дис. – Минск, 1976.

Кудрна, 1961 – Кудрна В. К. К вопросу о вариантности формы объекта. – В кн.: Уч. зап. Ташкентск. вech. пед. ин-та, 1961, вып. 12, с. 107–152.

Кузнецова, 1979 – Кузнецова Э. В. О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов. – В кн.: Классы слов и их взаимодействие. Свердловск, 1979, с. 5–12.

Лион, 1958 – Лион Р. С. Выражение делиберативных отношений в древнерусском языке. – В кн.: Уч. зап. Ивановск. ГПИ. Филол. науки. Иваново, 1958, т. 17, вып. 5, ч. 2, с. 3–47.

Ломов, 1966 – Ломов А. М. Глагольные конструкции с зависимым членом в функции объекта: Автореф. канд. дис. – Воронеж, 1966.

Ломтев, 1979 – Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке. – М., 1979.

Сергеева, 1980 – Сергеева Н. Н. О повятия и типологии изъяснительной конструкции. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск, 1980, с. 235–249.

Супрун, 1977 – Супрун А. В. Грамматика и семантика простого предложения. – М., 1977.

Хмара, 1971 – Хмара А. Г. Обороты с объектным значением как синтаксические синонимы к придаточным изъяснительным предложениям в современном русском литературном языке: Канд. дис. – Ташкент, 1971.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1982 m. spalio 6 d.